

HILVERSOMS HISTORIE

Jan van Beieren, een laat-middeleeuws vorst

door
Wim Dral

Drs Wim Dral (1955) is uitkeringsbeambte W.A.O. bij de bedrijfsvereniging Detam. Hij is getrouwd en heeft een zoon. Hij studeerde in deeltijd geschiedenis in Leiden met als hoofdvak Middeleeuwen. Zijn doctoraal scriptie die in oktober 1989 verscheen gaat over Jan van Beieren, de grondlegger van Hilversum als zelfstandig dorp. Het onderstaande artikel is in feite een korte samenvatting van deze scriptie met de titel Met Raad en Daad. Hierin wordt beschreven wat de positie van Jan van Beieren was in de burgeroorlog in ons land die we uit de geschiedenisboekjes kennen als de Hoekse en Kabeljauwse twisten (1417-1425).

De schrijver maakt sinds kort deel uit van de redactie van Eigen Perk. Die redactie is verheugd dat zo spoedig na zijn benoeming zijn eerste artikel verschijnt. En dat nog wel over een periode in de geschiedenis die tot dusver in ons blad wat onderbelicht bleef.

Inleiding

Op 4 maart 1424 schonk Jan van Beieren Hilversum een eigen gerecht, waarmee de zelfstandigheid van het dorp een feit werd. Het privilege werd Hilversum gegeven omdat het "om menige cost en schade die sy in onser laetster vede tegen die van Utrecht kenlic geleden hebben".¹ In de oorlog, die woedde tussen Holland en Utrecht in het begin van de jaren '20 van de 15^e eeuw, was Hilversum dus niet gespaard. Het was ten prooi gevallen aan plunderende Utrechtse bendes.

De periode van de regering van de Nederbeierse hertog Jan van Beieren van 1419 tot 1425 over de gewesten Holland en Zeeland was een korte, maar turbulente periode in de vaderlandse geschiedenis. Er werd een familiestrijd uitgevochten, die deel uitmaakte van wat wij kennen als de Hoekse en Kabeljauwse twisten. Deze 'burgeroorlog' bleef niet beperkt tot Holland. Door het aangaan van bondgenootschappen

werden ook andere gewesten bij de oorlog betrokken.

De hernieuwde belangstelling voor Holland ten tijde van het Beierse huis heeft voornamelijk niet geresulteerd in een publicatie over Jan van Beieren. De laatste studie, waarin de hertog centraal staat, is het boek van Schneider uit 1913.² De boeiende figuur van Jan van Beieren verdient echter meer aandacht. Zeker voor de Hilversumse geschiedenis is hij geen onbelangrijke vorst geweest.

In onderstaand artikel zal ik trachten een beeld te schetsen van de politieke ontwikkelingen aan het eind van de 14^e en begin van de 15^e eeuw en de plaats van Jan van Beieren daarin.

Elect van Luik

Jan werd in 1373 geboren als jongste zoon van Albrecht van Beieren, graaf van Holland, Zeeland en Henegouwen en hertog van Nederbeieren-Straubing.

Diens oudste zoon Willem was voorbestemd om hem op te volgen als graaf in Holland, Zeeland en Henegouwen. Aangezien voor de tweede zoon -Albrecht- de hertogelijke troon in Straubing wachtte, bleef er voor de jongste niet veel over. Hij zou enkele heerlijkheden in Holland (Gooiland, Voorne en Woerden) erven.³ In de middeleeuwen was het niet ongebruikelijk, dat jongste adellijke zoons toetraden tot de geestelijke stand. Albrecht beijverde zich daarom het bisdom Kamerijk voor Jan te verwerven. Toen echter op 9 maart 1389 de bisschop van Luik overleed, zette Albrecht zijn zinnen op dat bisdom.⁴ Zijn onderhandelaars moesten in Rome bewerkstelligen, dat de paus Jan zou benoemen. Uiteraard hing hier een prijskaartje aan. Het verloop van de onderhandelingen en de financiële transacties zijn d.m.v. de trossiersrekening over de periode 24 juni 1389 – 24 juni 1390 vrij gedetailleerd te reconstrueren.⁵ Deze onderhandelingen – hoe interessant ook op zichzelf – laten we

Het Privilege van Jan van Beieren aan Hilversum geschonken op 4 maart 1424. Hierin krijgt Hilversum een eigen gerecht waarmee het juridisch onafhankelijk van Laren wordt. De banscheiding tussen 'Larekerspel' en Hilversum wordt echter pas geregeld in een oorkonde in 1428 (origineel in Streekarchief, kopie bij Goois Museum).

echter voor wat ze zijn. Alleen de uitkomst is voor ons van belang. Op 1 Januari 1390 benoemde paus Bonifatius IX Jan tot elect van Luik.⁶

Het prinsbisdom Luik maakte net als de overige 'Nederlandse'gewesten deel uit van het Duitse Rijk. Voor het verkrijgen van de landsheerlijke rechten (de regalia) moest men zich wenden tot de Duitse koning, die op dat moment in Praag zetelde. In bovengenoemde rekening treft men dan ook posten aan waaruit blijkt dat er boden van en naar Praag reisden.

Op 10 juli 1390 hield Jan van Beieren zijn intocht in Luik. De periode in Luik (28 jaar) is niet de meest gelukkige periode geweest. Verschillende malen kwam de elect met zijn onderdanen in conflict met als dramatisch dieptepunt de slag bij Othée in 1408. De slachting onder de Luike-

naars en de onderdrukking die volgde, leverde Jan de bijnaam 'zonder Genade' op. Aangezien hij in zijn strijd tegen zijn onderdanen afhankelijk was geweest van de hulp van Bourgondië en Holland, kregen de hertog van Bourgondië en de Hollandse graaf (zijn broer Willem VI) grote invloed op de regering in Luik. Toen de kans zich voordeed zijn geluk ergens anders te beproeven aarzelde hij niet.

Op 23 september 1417 deed hij afstand van de bisschopszetel en droeg het bisdom over aan één van zijn getrouwen.⁷

Bemiddelaar in Holland

In 1397 was hij z'n overleden broer Albrecht opgevolgd als stadhouder van Straubing. In 1404 werd hij door het overlijden van zijn vader hertog

Bezittingen van Jan van Beieren in Holland in 1404.

van Straubing en verwierf hij enkele bezittingen in Holland waaronder Gooiland. Hij bezocht de Straubinger landen echter nauwelijks (voor het laatst in 1409) en liet de regering over aan een vertrouweling, ridder Heinrich Nothafft.⁸ De aandacht van Jan ging meer uit naar Holland, Zeeland en Henegouwen. Tijdens zijn Luikse periode was hij al politiek actief in Holland. Zo bemiddelde hij tussen Albrecht en Willem VI en wist vader en zoon te verzoenen. Daarnaast mengde hij zich enkele malen als bemiddelaar in de Arkelse oorlog (1401-1412), waarin Albrecht en na 1404 Willem VI tegenover de heren van Arkel stonden. De inspanningen van Jan van Beieren resulteerden in een vrede.⁹

De erfenis van Willem VI

Zoals reeds eerder vermeld, maakten de 'Nederlandse' gewesten leenrechtelijk deel uit van het Duitse Rijk. In de 14^e en 15^e eeuw kan men in deze gewesten een politiek-culturele slingerbeweging waarnemen. Tijdens de Henegouwse graven (tot 1345) werden Holland en Zeeland sterk bij de Franse wereld betrokken. Met de

komst van het Beierse huis was er sprake van een 'verduitsing', waarvan Albrechts bewind het hoogtepunt vormde. Zijn zoon Willem huwde een Bourgondische prinses en diens dochter Jacoba was geheel verfranst. Bovendien verloofde zij zich met Jan van Touraine, zoon van de Franse koning.

Deze ontwikkeling zag de Duitse koning Sigismund met lede ogen aan. Zijn politiek ten opzichte van de Nederlanden was er dan ook op gericht de greep van het Rijk op de gewesten te versterken en de Franse invloed terug te dringen. De interesse van Jan van Beieren, Jacoba's oom, voor de gewesten van Willem VI paste goed in de politiek van Sigismund. Toen Willem VI in 1416 Sigismund vroeg Jacoba te belenen met zijn graafschappen, weigerde de koning. Hij had hiervoor twee redenen. Ten eerste waren er nog mannelijke erfgenamen (Jan) en ten tweede door de belening toe te zeggen gaf hij de landen in handen van het Franse vorstehuis gezien Jacoba's verloving met Jan van Touraine.¹⁰ Op 24 december van datzelfde jaar bezocht Sigismund Luik. Hij verbleef daar twee weken en had

volop de gelegenheid zaken te doen met Jan van Beieren. Willem VI was op dat moment ernstig ziek en het ligt dan ook voor de hand, dat er over zijn opvolging is gesproken. Op 7 januari 1417 vertrok Sigismund uit Luik, na van Jan van Beieren veel geld te hebben ontvangen. Linssen is ervan overtuigd, dat toen reeds vaststond, dat Jan zijn broer in Holland, Zeeland en Henegouwen zou opvolgen.¹¹

Het opklaaien van de Hoekse en Kabeljauwse twisten

Een maand voor de dood van Willem VI was Jan van Touraine plotseling overleden. Haastig had de graaf omgezien naar een nieuwe echtgenoot en had deze gevonden in Jan IV hertog van Brabant. Jacoba leek nu stevig in het zadel te zitten. Zij kon niet alleen rekenen op de steun van de Hoeken, maar tevens had zij de Brabantse hertog, een Bourgondiër van afkomst, tot echtgenoot.

Onmiddellijk na de dood van Willem VI op 31 mei 1417 volgde Jacoba haar vader op. In Holland en Zeeland stak de Kabeljauwse oppositie de kop op. Er waren opstootjes in Gouda, Leiden en Amsterdam. De Kabeljauwse heren van Egmond overrompelden IJsselstein, dat hen door Willem VI was ontnomen. In de strijd om IJsselstein stelde Jan van Beieren zich loyaal op ten opzichte van Jacoba. Hij hielp haar IJsselstein heroveren.¹²

De oppositie concentreerde zich in het Jacoba vijandig gezinde Dordrecht. Na enkele maanden voegde Jan van Beieren zich bij hen en liet zich huldigen tot ruwaard (=regent). Hij wist zich gesteund door Sigismund, die een brief liet uitgaan waarin hij Jan van Beieren beleende met Holland, Zeeland en Henegouwen en de ingezetenen van het Rijk verzocht Jan van Beieren te steunen.¹³ Een burgeroorlog, tussen Jan gesteund door Kabeljauwen en Jacoba gesteund door de Hoeken, leek onvermijdelijk. Na de huldiging van Jan van Beieren tot ruwaard, werden de vijandelijkheden geopend. De ruwaard deed een aanval op Gorinchem en veroverde de stad. Jacoba heroverde deze stad na enige tijd echter weer. In de zomer van 1418 kwam het tot een beslissend treffen. Een groots opgezette aanval van Jan IV en Jacoba tegen Dordrecht liep op een fiasco uit door de slechte samenwerking tus-

sen de Brabantse en Hollandse legers.¹⁴

De hertog van Bourgondië besloot nu in te grijpen en stuurde zijn zoon Philips (de latere Philips de Goede) naar Holland om te bemiddelen. Al snel werd er een wapenstilstand gesloten. Philips de Goede was ook betrokken bij de totstandkoming van het verdrag van Woudrichem op 13 februari 1419. Jan IV en Jan van Beieren kwamen o.a. overeen het bewind over Holland, Zeeland en Henegouwen gedurende vijf jaar gezamenlijk te voeren. Zij zouden worden bijgestaan door een Raad waarin vier Hoeken en vier Kabeljauwen zitting hadden. Jan van Beieren deed -tegen een flinke vergoeding- afstand van de grafelijke rechten. De bepalingen waren gunstig voor Jan van Beieren.¹⁵ Na de totstandkoming van het verdrag vertrokken Jan IV en Jacoba naar Henegouwen en had Jan van Beieren in Holland-Zeeland het rijk voor zich alleen.

Oorlog met het Sticht

Zowel in het graafschap zelf als langs de grenzen bleef het echter onrustig. Het verdrag van St. Maartensdijk (21 april 1420), waarbij Jan IV Holland en Zeeland in feite weggaf aan Jan van Beieren, bracht hierin geen verandering.¹⁶ Het Hoekse Leiden kwam openlijk in opstand. Het Sticht zegde de stad steun toe. Om dit te verhinderen stuurde Jan van Beieren troepen naar het Sticht. Zij zwierven door het Sticht en richtten aanzienlijke schade aan. Het Sticht moest in het defensief en was niet in staat Leiden te steunen. Wel zagen zij kans benden Holland in te sturen om daar te plunderen. In deze periode (1420-1422) heeft Hilversum dan ook te lijden gehad van Utrechtse plunderingen.¹⁷ In 1423 liet Jan van Beieren navraag doen naar de geleden schade en schonk Hilversum een eigen gerecht.

Hij opende onderhandelingen met Brabant en het Sticht. Sinds 1420 waren er al enige dagvaarten geweest, maar eerst op 27 juli 1422 kwam het tot een vrede met het Sticht Utrecht.¹⁸ Met Brabant was reeds eerder de vrede getekend. Het gevaar aan de grenzen leek bezworen.

Binnenlandse moeilijkheden

Holland-Zeeland had nogal te lijden gehad van de oorlog. Doordat Jan van Beieren omringd werd door vijanden stagneerde de handel.

Jan van Beieren. Tekening uit de 'Recueil d'Arras' (16e eeuw). Gemeentebibliotheek Atrecht.

Overijsselaars overvielen Hollandse schepen op de Zuiderzee, terwijl de Brabanders de handel met Vlaanderen bemoeilijkten.

Daarnaast veroorzaakte de St. Elisabethsvloed, 21 november 1421, enorm veel schade. Grote delen van de Grote Waard kwamen blank te staan. Door interne ruzies werden de dijkbreuken niet hersteld, zodat de Biesbosch kon ontstaan.

Tenslotte had Jan te maken met een -voor middeleeuwse begrippen- hollende inflatie van het Hollandse muntwezen.

Jan van Beieren was gebaat bij vrede om het handelsklimaat te verbeteren en de dreigende sociale onrust door voedseltekorten en pestilentie het hoofd te kunnen bieden.¹⁹ Hij kreeg echter niet de tijd om dit te realiseren.

De aanslag op Jan van Beieren

Na het verdrag van St. Maartensdijk had Jacoba gebroken met de Brabantse hertog. Zij had haar toevlucht gezocht in Engeland. Daar huwde zij haar derde echtgenoot -Humphrey van Gloucester- en bereidde met hem een invasie voor.

Jan van Beieren werd hiervan in kennis gesteld en trof zijn maatregelen. Hij liet de kust versterken en bracht het land in staat van paraatheid om zich 'tegen de Engelsen te verweren ende te beschermen'.²⁰

Eind juli 1424 was Jan van Beieren slachtoffer geworden van een aanslag. Jan van Vliet -een uit de gratie geraakte raadsheer- bekende op 3 augustus vergif te hebben gesmeerd aan het gebedenboek van de hertog, die waarschijnlijk de gewoonte had zijn vinger nat te maken om de bladeren van zijn boek om te slaan. Bij zijn verhoor vertelde Van Vliet een aantal ontmoetingen te hebben gehad met een 'coipman uut Ingelant geheten Jan Henricxzoen'. Deze leverde hem 'venijn in een herten lederken in een buskijn'. Jan van Vliet 'streec dat venijn an mijns heren boeck dat was omtrent also groit als een noit'.²¹ Het is niet onwaarschijnlijk dat de Engelse opdrachtgevers Jacoba en haar echtgenoot waren. Bewezen is het echter nooit!

Jan van Beieren overleefde de aanslag. De invasie vanuit Engeland richtte zich tegen de landen van Jan IV. Deze riep de hulp in van Philips van Bourgondië en Jan van Beieren. De laatste kon geen hulp bieden. Daarvoor was zijn gezondheid te slecht geworden. Toen Jan van Beieren op 6 januari 1425 overleed, waarschijnlijk toch aan de gevolgen van de vergiftiging, was er een eind gekomen aan de betrekkelijke rust die Holland en Zeeland sinds 1422 gekend hadden.

Besluit

De levensloop van Jan van Beieren heeft constant in het teken gestaan van binnenlandse onlusten. Als jong elect had hij te maken met een sterke oppositie in Luik en maakte hij zich door zijn gedrag niet populair. Hij verloor de greep op het bisdom na de slag bij Othée en verkoos een andere werkkring.

Jan zonder Genade van Luik, bleek in Holland een bekwaam diplomaat. Meerdere malen had hij succes als bemiddelaar. Als pretendent voor de grafelijkheid toonde hij dat hij van zijn fouten geleerd had. Hij zag kans Jacoba op een geraffineerde wijze uit Holland te verdrijven (verdragen van Woudrichem en St. Maartensdijk). Daarnaast had hij oog voor de (economische) belangen van de steden. Zij wensten vrede en Jan van Beieren streefde daar ook naar. Hierin is hij gedeeltelijk geslaagd. Met Brabant en het Sticht Utrecht wist hij vrede te sluiten. Van de onberekenbare Jacoba bleef een constante dreiging uitgaan. Hiertegen kon hij betrekkelijk weinig uitrusten. Op 6 januari 1425 overleed hij. De Hoek-

se en Kabeljauwse twisten laaiden weer op en eindigden pas toen Philips van Bourgondië Holland-Zeeland bij Bourgondië inlijfde.

Noten

1 Algemeen Rijksarchief, Archief Graven van Holland (voortaan AGH) inv.nr. 232, f.54^v en 55^v; F. van Mieris, *Groot charterboek der Graaven van Holland, Zeeland en Heeren van Friesland IV* (Leiden 1756), 713.

2 F. Schneider, *Herzog Johann von Baiern. Erwählter Bischof von Lüttich und Graf von Holland* (1373-1425). Historische Studien. Heft 104 (Berlijn 1913).

3 Ibidem, 83 en 99.

4 Th. van Riemsdijk, *Tresorie en Kanselarij van de graaven van Holland en Zeeland uit het Henegouwsche en Beiersche huis* ('s Gravenhage 1908) 168. Kennelijk stond Luik hoger aangeschreven dan Kamerijk.

5 AGH inv.nr. 1244.

6 G. van Asseldonk, *De Nederlanden en het Westers Schisma tot 1398* (Nijmegen-Utrecht 1955) 111. Elect is een gekozen, maar niet gewijde bisschop. Bij zijn benoeming had Jan van Beieren nog niet de leeftijd bereikt, waarop men tot priester gewijd mag worden.

7 Voor de Luikse periode zie: J. Lejeune, 'Het prinsbisdome Luik 1390-1482' in: (Nieuwe) *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* (NAGN) IV (Haarlem 1980) 247-270.

8 Schneider, *Johann von Baiern*, 169.

9 Over deze oorlog is recentelijk een Leidse dissertatie verschenen. M.J. Waale, *De Arkelse oorlog 1401-1412. Een politieke, krijgskundige en economische analyse* (Hilversum 1990).

10 C.A.A. Linssen, 'Keizer Sigismund, opperleeneheer in de Nederlanden (1410-1437)' in: D.E.H. de Boer en J.W. Marsilje (red), *De Nederlanden in de late middeleeuwen* (Utrecht 1987) 333.

11 Ibidem, 333-334.

12 AGH inv.nr. 117, f.7^v en 8.

13 Linssen, 'Keizer Sigismund', 334.

14 A.G. Jongkees, 'Strijd om de erfenis van Wittelsbach 1417-1433' in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* (AGN) III (Utrecht 1951) 234.

15 Voor de bepalingen van 'Woudrichem' zie: AGH inv.nr. 231, f.25-28^v; W. Prevenier en J.G. Smit, *Bronnen voor de geschiedenis der dagvaarten van de Staten en Steden van Holland voor 1544 I: 1276-1433*, Tweede stuk: Teksten, Rijks Geschiedkundige Publicatiën (RGP), Grote serie 202, deel 2 ('s Gravenhage 1988) 541-546.

16 Voor de bepalingen van 'St. Maartensdijk' zie: AGH inv.nr. 232, f.46 en 47^v; Prevenier, *Dagvaarten*, 565-566.

17 P.J. van Ravesteyn, J. Boerhout, C.L. Heek (red), *Gedenkboek Hilversum 1424-1924* (Hilversum 1924) 37.

18 AGH inv.nr. 212, f.17^v en 18; Prevenier, *Dagvaarten*, 604.

19 A.G. Jongkees, 'Strijd om de erfenis', 238, H.P.H. Jansen, 'Holland, Zeeland en het Sticht' in: *NAGN II* (Haarlem 1982) 321-322.

20 AGH inv.nr. 213, f.45^v; Van Mieris, *Groot Charterboek IV*, 728.

21 AGH inv.nr. 213, f.55^v en 56; F.P. van Oostrom, *Het woord van eer. Literatuur aan het Hollandse hof omstreeks 1400* (Amsterdam 1987) 37.

Aangeboden

Gedenkboek Hilversum 1424-1924 (heruitgave van 1974) en alle verschenen nummers van 'Wij in Hilversum'.

Te bevragen bij: S.J.M. van den Brink
Hazelaarlaan 2, Hilversum, tel. 44637